

DİRÇƏLİS

2005, İyun-İyul
June-July

88-89

XM

ƏSR

Rebirth
XXI
century

Azərbaycan Dövlət Quruculuğu
və Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu

Azerbaijan Institute of State Building
and International Relations

<i>İnformasiya cəmiyyətinin problemləri</i> RƏQƏMLİ CİNAYƏTKARLIĞIN DAĞIDICI ROLU.....	295
<i>Elmira ƏHMƏDOVA</i>	
<i>Tarixşünaslıq problemi</i> BABİLƏR HƏRƏKATI: FƏRQLİ BAXIŞLAR.....	305
<i>Sevinc QASIMOVA</i>	
<i>Azərbaycan mühacirət mətbuatı</i> MÜHACİR ZİYALILARIN TRİBUNASI.....	311
<i>Abid TAHİRLİ</i>	
<i>Yeni dövr</i> İQTİSADİ QLOBALLAŞMA.....	318
<i>Elmir QULİYEV</i>	
<i>İqtisadiyyat</i> İNVESTİSİYA SİYASƏTİ VƏ AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ İNKİŞAFI	324
<i>Ələsgər SARIYEV</i>	
İSTEHSALIN SAHƏVİ STRUKTURLARI	332
<i>Etibar VƏLİYEV</i>	
AZƏRBAYCANIN QLOBAL MALİYYƏ MÜHİTİ	340
<i>Dünyamalı VƏLİYEV</i>	
<i>Maarifçilik məsələləri</i> ŞAĞİRDŁƏRDƏ SİYASİ MƏDƏNİYYƏTİN FORMALAŞDIRILMASI	348
<i>Mübariz ƏMİROV</i>	
RƏSMİ SƏNƏDLƏRİN VƏ MATERİALLARIN RUS DİLİNDƏ XÜLASƏLƏRİ ОФИЦИАЛЬНЫЕ МАТЕРИАЛЫ И РЕЗЮМЕ СТАТЕЙ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ	353
RƏSMİ SƏNƏDLƏRİN VƏ MATERİALLARIN İNGİLİS DİLİNDƏ XÜLASƏLƏRİ OFFICIAL DOCUMENTS AND SUMMARIES IN ENGLISH	390

Elmir QULİYEV,
AMEA Fəlsəfə və Siyasi-Hüquqi
Tədqiqatlar İnstitutunun dissertantı

İQTİSADİ QLOBALLAŞMA

ZƏRURİ SEÇİMİN BƏZİ ASPEKTLƏRİ

XXI əsrin başlanğıcı tarixçilərin xatirində öz ölçülərinə görə məhdud, məzmunca isə qlobal olan bütöv bir sıra sarsıntılarla qalacaq. Beynəlxalq terrorizm gurultusu, dini-etnik separatçılığın artması, dövlət-mərkəzçi beynəlxalq sistemin laxlaması, kütləvi qırğın silahlarının yayılması təhlükəsi – bunlar “qloballaşma” adını almış fenomenin yalnız bəzi səciyyəvi cəhətləridir.

Biz politoloq və filosofların əsərlərində latın dilində “Yer kürəsi” mənası verən qlobus sözündən yaranmış bu məfhumun bütöv bir sıra təriflərinə rast gəlirik. Fikrimizcə, qloballaşma – iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni əlaqələrin informasiya inqilabının nəticəsi olub, insanların, informasiyanın, əmtəə və kapitalın dünya miqyasında öz yerini maneəsiz dəyişməsi nəticəsində

baş verən genişlənməsi və dərinləşməsi kimi başa düşülməlidir.

Qloballaşmanı beynəlxalq iqtisadiyyatla qarışıq salmaq olmaz. Bu iki anlayış arasındakı əsas fərq ondan ibarətdir ki, **beynəlxalq iqtisadiyyatın başlıca amilləri dövlətlər olduğu halda, qloballaşmanın əsas amilləri kimi transmilli korporasiyalar, birləşmələr çıxış edir.** Dünya quruluşunun subyektləri arasında qarşılıqlı münasibətlərin xarakteri dəyişilib. Yeni liberallığın tərəfdarları olan Robert Kohenin və Jozef Nayın dediklərinə

Qloballaşma Azərbaycan qarşısında böyük perspektivlər açır və yeni məqsədlər qoyur. O, cəmiyyət və ayrı-ayrı fərdlər qarşısında duran məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirir. Onlara çatmaq üçün cəmiyyətin bütün daxili ehtiyatları səfərbər olunmalıdır.

görə, hazırkı şəraitdə dövlətlər arasında belə əlaqələr və münasibətlər yaranıb ki, güc siyasətin təsirsiz və ya əhəmiyyətsiz alətinə çevrilib. İqtisadi və hüquqi vasitələr daha effektiv təsir vasitələri olub.¹

Faktlar göstərir ki, iqtisadi qloballaşma prosesi mədəni, yaxud si-

yası qloballaşmadan daha sürətlə gedir. Buna görə də, qloballaşma, şübhəsiz, sırf iqtisadi proseslərlə məhdudlaşmırsa da, bu fenomenin mahiyyətini başa düşmək üçün onun ilkin iqtisadi şərtlərini dərin öyrənmək lazımdır. Belə ilkin iqtisadi şərtlər sırasında azad beynəlxalq ticarətin, xarici investisiyaların birbaşa axını, texnoloji və informasiya inqilablarını, transmilli korporasiyaların rolunun artmasını göstərmək olar.

Vahid dünya bazarını yalnız o halda yaratmaq mümkündür ki, hər bir dövlət beynəlxalq ticarətin ümumi prinsiplərini qəbul etsin. Bir ideal kimi götürdükdə, belə **iqtisadi qloballaşmanın məqsədi inkişaf etməkdə olan və geri qalmış ölkələrin iqtisadiyyatının qaldırılması, onların azad ticarət prinsiplərinə tabe edilməsi, habelə transmilli iqtisadi qüvvələrin üzünə açılmasından ibarətdir.** Bu mənada qloballaşma iqtisadiyyatın beynəlmilləşdirilməsinin yeni mərhələsi kimi görünür.

Dövlətlər maddi cəhətdən varlanmaq məqsədilə əsrlər boyu müharibələr etmişlər. XVI əsrdən başlayaraq Qərbdə ticarət siyasətinə söykənən iqtisadi konsepsiya – merkantilizm hökm sürməyə başladı. Alman tədqiqatçısı A.Kuvenhoven yazır: “Bu siyasət-iqtisadi sistem millətin rifahının dövlətin öz ticarət balansını, habelə öz gümüş və qızıl ehtiyatlarını necə artırmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılı olması şərtini irəli sürür”.² Beləliklə, dövlətin var-

lanması və onun qızıl ehtiyatlarının çoxalması üçün mal ixracının idxalı üstələməsi zəruridir.

Yuxarıda göstərilən şəraitdə bir dövlətin güclənməsi başqasının zəifləməsi hesabına əldə edilirdi və buna görə də onlar qonşu ölkələrə ziyan vurmaq üçün istənilən qanuni və qeyri-qanuni üsullara, o cümlədən müharibələrə, ticarət gəmilərinin batırılmasına və yaramaz vasitələrə əl atırdılar. Keçən yüzillikdə belə siyasət birbaşa, yaxud dolayısı ilə dövlətləri iki dünya müharibəsinə cəlb etdi. Həmin müharibələrin faciəli nəticələri dünya dövlətlərini rəqibləri zəiflətməyin yeni – dinc üsullarını axtarmağa məcbur etdi. Kapitalist ölkələri vəziyyətdən çıxış yolunu inkişaf etmiş sənaye dövlətlərinin maraqlarına cavab verən, eyni zamanda İkinci dünya müharibəsinədək mövcud olmuş beynəlxalq iqtisadi qaydalarda çatışmazlıqların olmadığı dünya iqtisadi sisteminin yaradılmasında gördülər.

Bretton Vudsda 1944-cü ildə keçirilmiş konfransda yeni dünya iqtisadi sisteminin bünövrəsi qoyuldu və Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) və Dünya Bankının (DB) təsis edilməsi haqqında qərar qəbul olundu. Bununla yanaşı, görüş iştirakçıları dünya ticarətini nizamlayan bir təşkilat yaradılması zəruriliyini də təsdiq etdilər. Dolların məzənnəsi qızılın məzənnəsi ilə əlaqələndirildi. Bunun nəticəsində dollar beynəlxalq ticarətin istinad etdi-

yi valyutaya çevrildi. Bu vəziyyət 1971-ci ildə dolların qızılla əlaqəsi məsələsi ləğv edilənədək davam etdi.

Başlanğıcda BVF-nin vəzifəsi bu strukturun üzvü olan ölkələrdə əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi və iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılması məqsədilə valyuta və ticarət sahələrində beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafına yardım etmək idi. Bu məqsədlə Fond bu günədək ödəniş balansında çətinlikləri olan ölkələri maliyyələşdirir, onlara təsərrüfatçılıq üsullarının təkmilləşdirilməsi üzrə texniki yardım göstərir. BVF-nin yaradılmasında başlıca məqsəd dünyada maliyyə sabitliyini təmin etmək olmuşdur. Azsaylı maliyyə maqnatlarına xidmət etməsi nəzərə alınmasa, onun fəaliyyəti, əslində, inkişaf etmiş dövlətlərin maraqlarına uyğun həyata keçirilirdi. Hazırda ABŞ və Avropa İttifaqı ölkələri BVF-nin idarə heyətində müvafiq olaraq səslərin 20-25 %-nə malikdirlər. Halbuki qərar qəbul olunması üçün 85 % səs toplamaq lazımdır. Bu, o deməkdir ki, istər ABŞ, istərsə də Avropa İttifaqı ölkələri Fondun istənilən qərarına veto qoya bilər.

Hazırda BVF mahiyyətə özünün borc alan dövlətlərin maliyyə və iqtisadi cəhətdən sağlamlaşdırılması proqramlarında irəli sürülmüş yüksək tələbləri qeyd-şərtsiz ödədiyi şəraitdə, prosesindəki ənənəvi vəzifəsini, yəni xüsusi kapitalın təminatçısı, yaxud zəmanətçisi kimi çıxış etmək vəzifəsini yerinə yetir-

məkdən imtina etmişdir. Bununla da BVF kredit verən sonuncu quruma çevrilmişdir.

Amerika politoloqu Henri Kissincerin etirafına görə, BVF-nin müdaxiləsi “özünün mücərrəd iqtisadi səciyyəli olması səbəbindən problemləri çox zaman yalnız mürəkkəbləşdirmiş, onların dərinləşməsi ilə böhranlar daha çox siyasiləşmişdir. BVF isə öz tövsiyələrinin siyasi nəticələrini aradan qaldırmağa hazır deyil”.³

Dünya Bankı üç maliyyə müəssisəsini özündə birləşdirən bir qrupdan ibarətdir: Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası və Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası. İlkin ideyaya görə, bu qurumun verdiyi kreditlər iqtisadiyyatın inkişaf və texnoloji tərəqqinin təmin edilməsi məqsədilə xüsusi investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilməlidir. Ancaq DB hazırda borc alan dövlətlərə daha tez-tez disproporsiyaları aradan qaldırmaqdan ötrü nisbətən qısa müddətlərə verilən böyük məbləqli kreditlər üçün özünəməxsus təminatı olan kreditlər verir. Bununla da BVF ilə DB-nin vəzifələri arasındakı dəqiq sərhəd yoxa çıxmış və iki böyük maliyyə təşkilatının mövcudluğunun mənası şübhə altında qalmışdır. Get-gedə ekspertlər bu nəticəyə gəlirlər ki, fəaliyyətdə olan dünya valyuta sistemi yeni maliyyə böhranlarının meydana gəlməsi üçün əlavə əsaslar yaradır.⁴

Qeyd edək ki, ənənəyə görə, DB-nin başçısı ABŞ-ın, BVF-nin başçısı isə Avropa dövlətlərinin nümayəndələrindən təyin olunur. Azərbaycan 1992-ci ilin sentyabr ayından BVF-nin və DB-nin üzvüdür.

1948-ci ildə 53 dövlət Ümumdünya Ticarət Təşkilatının yaradılması şərtini irəli sürən Havana Xartiyasını imzaladı, ancaq o zaman bu məqsəd həyata keçmədi, çünki ABŞ Senatı və bir sıra başqa dövlətlər bu sənədi təsdiq etməkdən imtina etdilər. Qərara alındı ki, beynəlxalq ticarətə mane olan amilləri aradan qaldırmaq işi ilə QATT məşğul olsun. Beynəlxalq ticarət məsələləri üzrə danışıqlar səkkiz raund davam etdi, bunlardan birinci raund Cenevrədə (1947) keçirildi. Danışıqlar Uruqvay (1986-1992) raundu ilə başa çatdı. 1994-cü ilin aprel ayında Mərakeşdə Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) yaradılması haqqında qərar qəbul edildi. Təşkilat öz işinə 1995-ci ilin yanvar ayında başladı.

Bu gün sözügedən qurum qloballaşmanın başlıca hərəkətverici qüvvələrindən biridir və onun vəzifəsi kapitalın, əmtəənin, yaxud xidmətlərin qarşısına çıxan hər hansı sərbədi aradan qaldırmaqdır. Dünya iqtisadiyyatı “bazar diktaturası” adlandırılan mərhələyə keçmiş və milli iqtisadiyyatların yaradılması məsələsi öz aktuallığını itirmişdir. Bundan başqa, əvvəllər ticarətə mane olan, istehlak normalarını və ətraf mühiti qoruma normalarını ixti-

sar etməyə yönəlmiş ticarətdən məhdudiyətləri götürmək haqqında sazişlər dövlətin özünün nizamlayıcı funksiyasını pozur.

Prinsipcə, qurulmaqda olan dünya iqtisadiyyatı **qloballaşma** iştirakçılarının iqtisadi cəhətdən çiçəklənməsini təmin etməyə qadirdir, lakin **bu yolda başlıca maneə gəlirlərin ədalətsiz bölgüsüdür**. Onların böyük bir hissəsinin yalnız sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrə çatması az imiş kimi, hələ üstəlik həmin hissə dünyanın gəlirlərini bölmək işində iştirak edən şəxslərin bank hesablarında donub qalır. Bunun səbəbi odur ki, hazırkı mərhələdə qloballaşma fəlsəfəsi sosial fərqlərin istər dövlət səviyyəsində, istərsə də beynəlxalq səviyyədə aradan qaldırılmasına, yaxud heç olmasa azaldılmasına xidmət etmir.

Qeyd etmək lazımdır ki, qloballaşmanın kifayət qədər müsbət potensialı var. O, mövcud sistemin qismən dəyişməsinə kompleks yanaşmaya, münafişlərin qarşısının alınması və nizama salınması üzrə təsirli tədbirlər görməyə, ekoloji problemləri dünya ictimaiyyətinin birgə səyləri ilə həll etməyə, ayrı-ayrı regionlarda yoxsulluq və iqtisadi geriliklə mübarizə aparmağa imkan verir. Bununla yanaşı, qloballaşma sivilizasiyalar arasında tammiqyaslı qarşılıqlı əlaqənin mədəni, texnoloji və başqa formaları üçün şərait yaradır.

Buna baxmayaraq, get-gedə daha çox tədqiqatçı bu hadisəyə şübhə ilə yanaşır. Onlar Birləşmiş Ştatların

universal sivilizasiya yaratmağa yönələn azad bazarın sərhədlərini genişləndirmək cəhdlərini qiymətləndirərkən, diqqəti ona verirlər ki, iqtisadi dəyişikliklər bir çox cəmiyyətlərin sosial birliyini pozur və özü də çox vaxt gözlənilən iqtisadi inkişafı təmin etmir.

Professor Əli Abasovun düzgün qeyd etdiyi kimi, qloballaşma əsri özündə pozitiv məqamlarla yanaşı, müxtəlif xalqların mədəniyyətlərində həyati vacib komponentlərin qorunması yolunda qaçılmaz suallar yaradır.⁵ Bununla bərabər, bu gün heç bir dövlət insanların həyatının iqtisadi, mədəni və başqa cəhətlərinə hiss olunan zərər yetirmədən qloballaşma proseslərindən təcrid olunmaq iqtidarında deyil. Buna görə də optimal inkişaf yolları axtarmaq – Avropa qurumlarına və beynəlxalq qurumlara tam miqyaslı inteqrasiya, habelə vətəndaşların şüurunda islahat aparmaq yolunu tutmuş Azərbaycan cəmiyyəti qarşısında duran prioritet vəzifələrdən biridir.

Fikrimizcə, hazırkı mərhələdə Azərbaycan cəmiyyətinin sabit inkişafı üçün üç əsas üzərində dayanılmalıdır: bütün sosial qrupları açıq cəmiyyət yaratmaq prosesinə cəlb etmək məqsədilə vətəndaş mədəniyyəti yaradılması, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyaları bazarına inteqrasiya və respublikanı global iqtisadi münasibətlərin müstəqil subyektinə çevirmək perspekti-

vi olan sabit inkişafın əldə olunması; Azərbaycan mədəniyyətinin özünə-məxsusluğunu təyin edən ənənəvi dəyərlərlə açıq bazar və liberal demokratiya prinsipləri arasında konsensus əldə olunması.

İnkişaf konsepsiyasının bu prinsiplər əsasında həyata keçirilməsi Azərbaycana, habelə qloballaşma fenomeninin obyektinə çevrilən digər dövlətlərə, zamanın tələblərinə tam uyğun cavab verməyə imkan verəcək. Ə. Abasovun qeyd etdiyinə görə, ekoloji və cender problemlərinin həlli, yeni iqtisadiyyatın qurulması kimi müasir yaşayışlar bir-mənalı olaraq nəzəriyyədir və onların praktik gerçəkləşməsi siyasi iradə ilə əlaqədardır.⁶

Həmin iradə, qənaətimizcə, siyasi çeviklik və mahirliklə bağlı olmalıdır. Çünki qloballaşma beynəlxalq siyasətin aktorlarının və təsisatlarının təbiətinə böyük təsir göstərir. Vaxtı ilə 51 ölkə üçün yaradılmış sistem hazırda 190-dan çox dövləti əhatə edir və onların müstəqilliyi öldən-ilə daha yaygın olur. Bir regionda siyasi hakimiyyət lokal idarə orqanlarına, digərlərində isə regional, yaxud beynəlxalq təsisatlara keçir. Avropada “sərhədsiz dünya”nı yaratmaq cəhdləri ilə yanaşı, biz bir çox regionlarda dövlətçiliyi olmayan etnik qrupların müstəqillik uğrunda mübarizələrinin şahidi oluruq. “Bu yeni aktorlar dövlətçiliyin və beynəlxalq quruluşun ənənəvi strukturlarına qarşı çıxış edə-

rək hakimiyyətlərə meydan oxuyur və qlobal idarəçiliyə görə məsuliyyət daşıyan beynəlxalq təşkilatların qarışmasını tələb edir".⁷

Beləliklə, qloballaşma Azərbaycan qarşısında böyük perspektivlər açır və yeni məqsədlər qoyur. O, cəmiyyət və ayrı-ayrı fərdlər qarşısında duran məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirir.

Onlara çatmaq üçün cəmiyyətin bütün daxili ehtiyatlarını səfərbər etmək zəruridir. Hər bir vətəndaş başa düşməlidir ki, respublikada həyata keçirilən islahatların son nəticəsi onun da öz vəzifələrini söylə və peşəkarlıqla yerinə yetirməyə hazır olmasından, eləcə də vətəndaş mövqeyini bildirməsindən asılıdır.

Qaynaqlar

1. Лебедева М.М. Мировая политика. М., 2003.
2. Кувенховен А. Глобализация и столкновение идентичностей. Международная интернет-конференция 24 февраля – 14 марта 2003. Сб. материалов; Под ред. А.Журавского, К.Костюка. М., 2003.
3. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? Пер. с англ. Под ред. Иноземцева В.Л. М., 2002.
4. Пицик В.Я. Евро и доллар США. Конкуренция и партнерство в условиях глобализации. М., 2002.
5. Abasov Ə. Mədəniyyət və siyasi qloballaşmanın xəyali və real təhlükəsi altında. Qloballaşan dünyada İslam (beynəlxalq elmi konfransın materialları). Bakı, 2005.
6. Yenə orada.
7. Woods N. Order, Globalization, and Inequality in World Politics. New York: Oxford University Press, 1999.